

Storia della miniatura

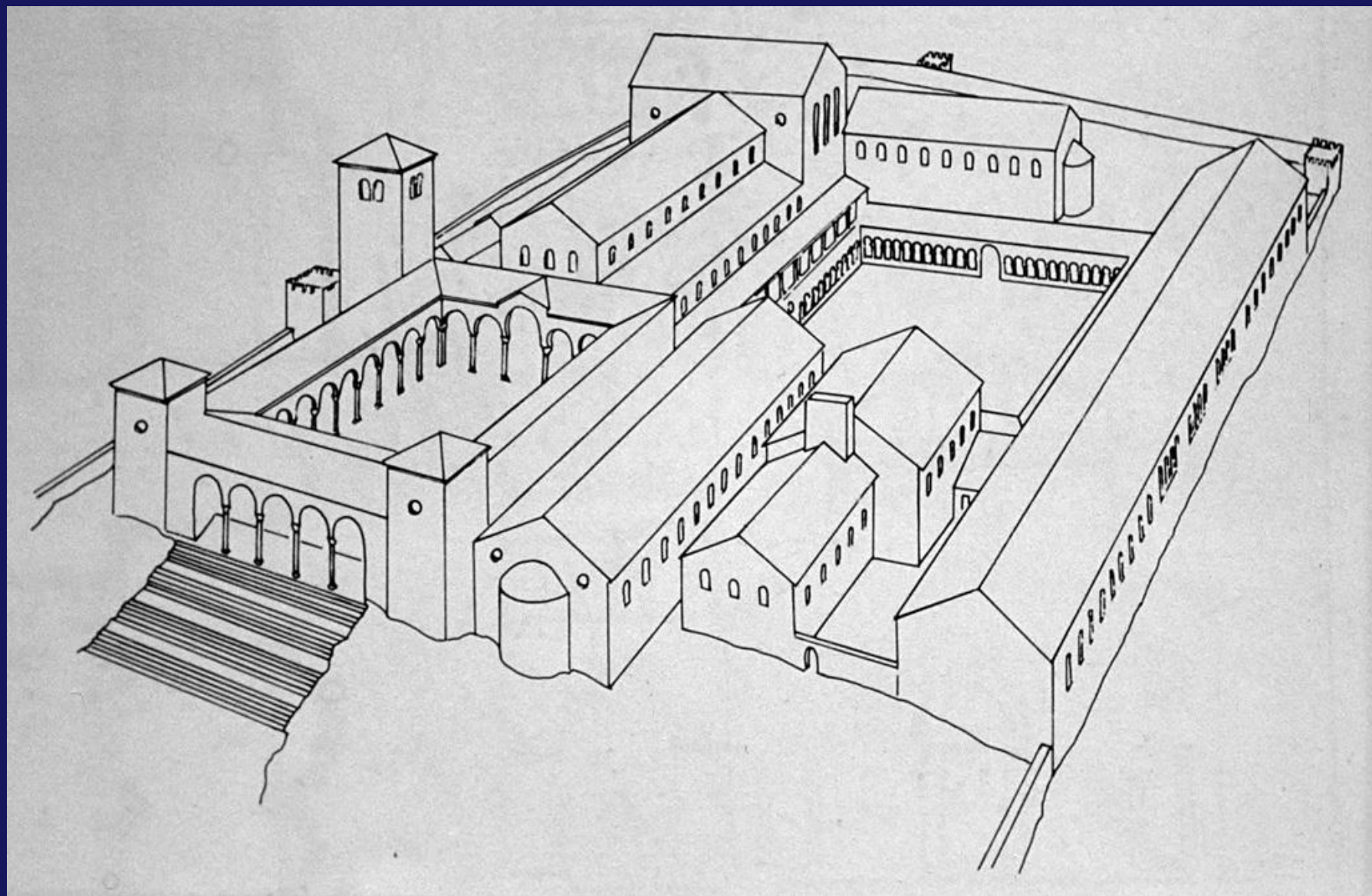
Dott. Marta Minazzato
Anno accademico 2017-2018
IL ROMANICO IN ITALIA

Scriptorium di Montecassino
ai tempi dell'**abate Desiderio**
(1058-1087)

Gli Exultet

Le Bibbie Atlantiche

Chiesa di Sant'Angelo in Formis

Lezionario,

BAV, ms. Vat. Lat. 1202,

1071 ca., c. 1r

L'abate Desiderio
offre a san Benedetto
tutti i beni
dell'abbazia:
edifici, terre e libri.
*"cum domibus miros
plures pater accipe
libros"*.

Cum domibus miros plures pater accipe libros.

Super locus pfecto. Ely michi pfectum est.

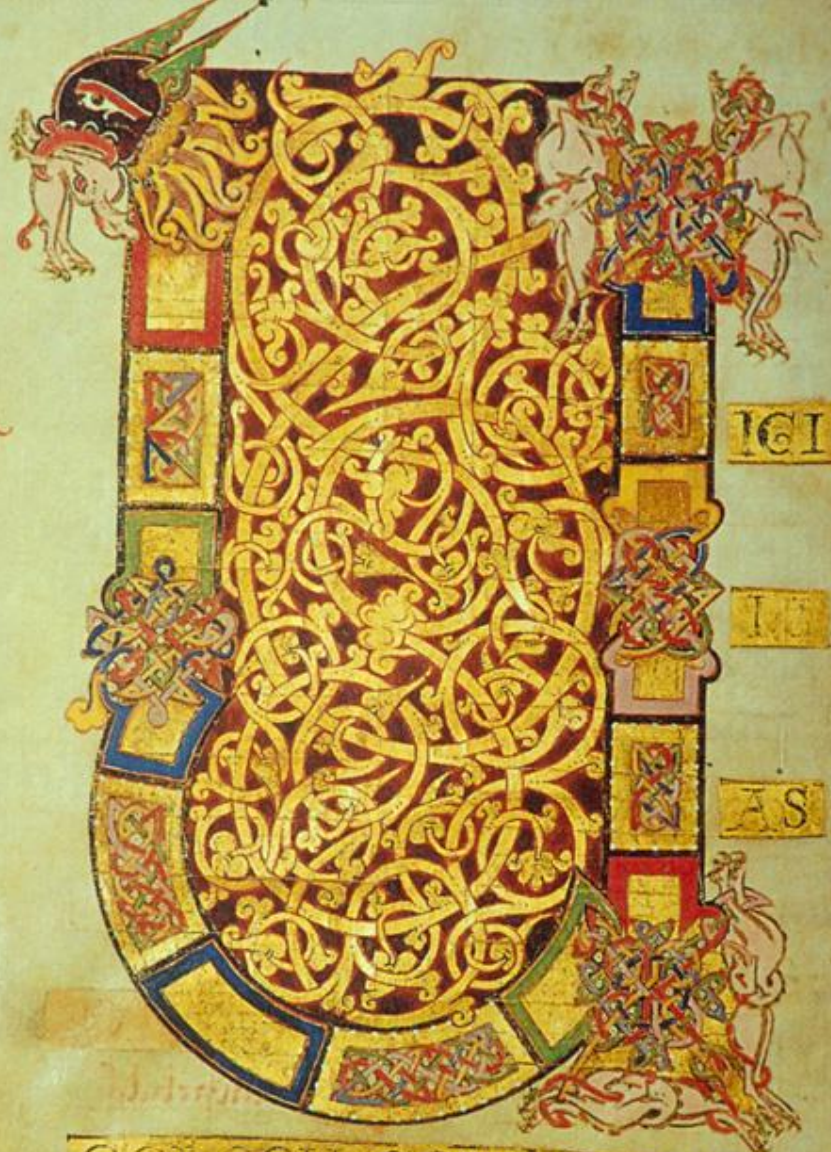

Storie di San Benedetto

huc nuncius . nō gemitur

se pua

EGREGII CONFESSORIS

BEATI VICTORI

Uigilias egregii confessoris beati uidelicet benedicti

RETEREA

conspicis carno
sunt tibi et
eundem deum
femulam videris

tuae confitebimur tibi in sacculum
In generatione et generationem. annun
ciabimus laudem tuam.

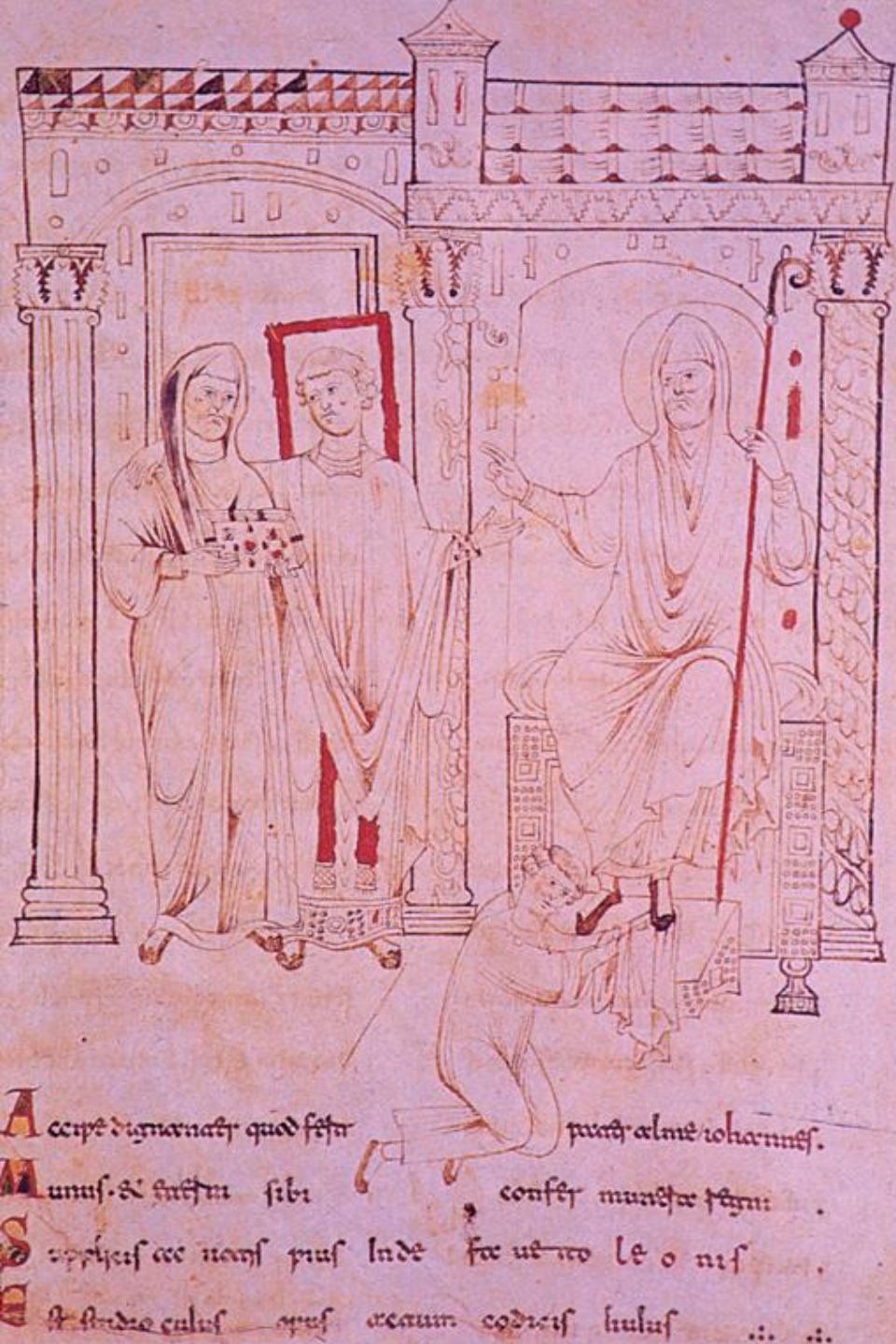
Psalmus David.

UIR REGIS ISRAEL

Attende. quid educis tam
quam oves ioseph.

Quiesces super cherubim. ma

Omeliario

Abbazia di Montecassino

Archivio n. 99;

1072

L'abate **Desiderio** presenta a
san Benedetto il monaco
Giovanni e l'Omeliario con
ricca legatura,
da lui donato
alla chiesa in occasione della
sua professione monastica;
ai piedi del santo **Leone**
Marsicano sovrintendente
della biblioteca

Rotolo di Exultet

EXULTET è la prima parola del *Praeconium paschale*

Canto con cui la vigilia della domenica di Pasqua

il diacono annuncia alla comunità (clero e fedeli)

il mistero della redenzione umana,

compiendo nel contempo il rito dell'offerta del

Cero pasquale simbolo di Cristo risorto

In area beneventano-cassinese dal X secolo
è documentato **l'uso del rotolo** in determinati
rituali liturgici,
prendendo a modello rotoli utilizzati presso la
Chiesa greco-orientale già da VIII- IX secolo
i KONTAKIA
(in Italia meridionale fino al Lazio meridionale
erano presenti monasteri greci)

Su 32 rotoli liturg. di area beneventana conservati
28 sono di **Exultet** e 25 illustrati

1 PONTIFICALE e 1 BENEDIZIONALE,
ora in Bibl. Casanatense,
in forma di rotoli illustrati fatti per
LANDOLFO arcivescovo di Benevento (969-982 ca.)
e anche 1 EXULTET perduto

**EXULTET illustrato nasce come forma di
autocelebrazione dell'arcivescovo Landolfo**

A questo modello guarda l'EXULTET (BAV, Vat. Lat.
9820) fatto per monastero benedettino femminile di
San Pietro a Benevento,
su committenza di **Giovanni presbyter e
prepositus** di quel monastero 985-987

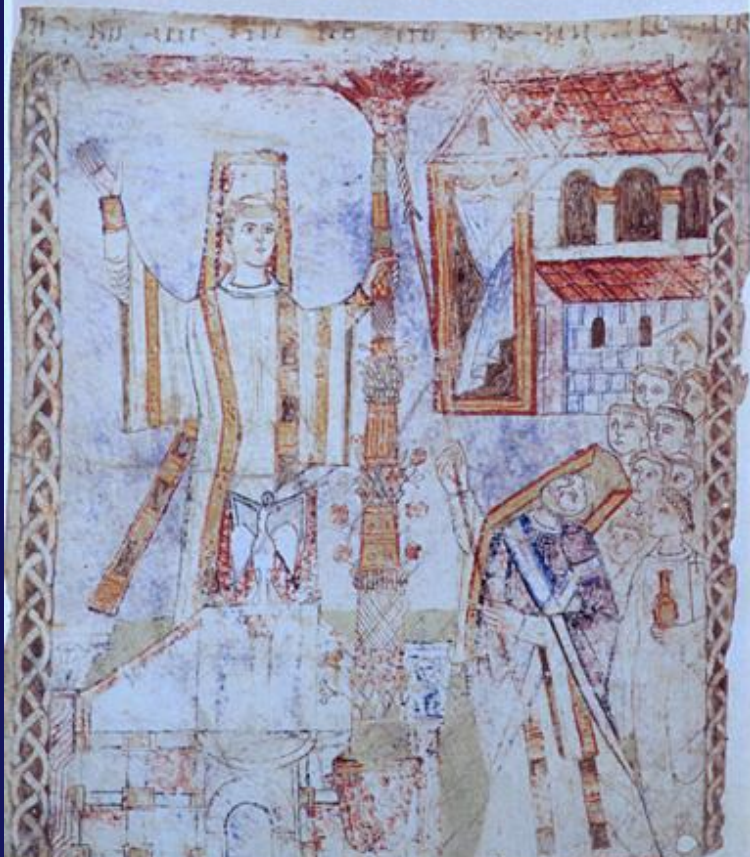
Presbyter Iohannes presenta
il rotolo a san Pietro

Angelica turba coelorum

Regis Victoria

Accensione del cero:
sull'ambone **un diacono**,
in basso
l'arcivescovo accende il cero

Iniziale E (*Exultet*)

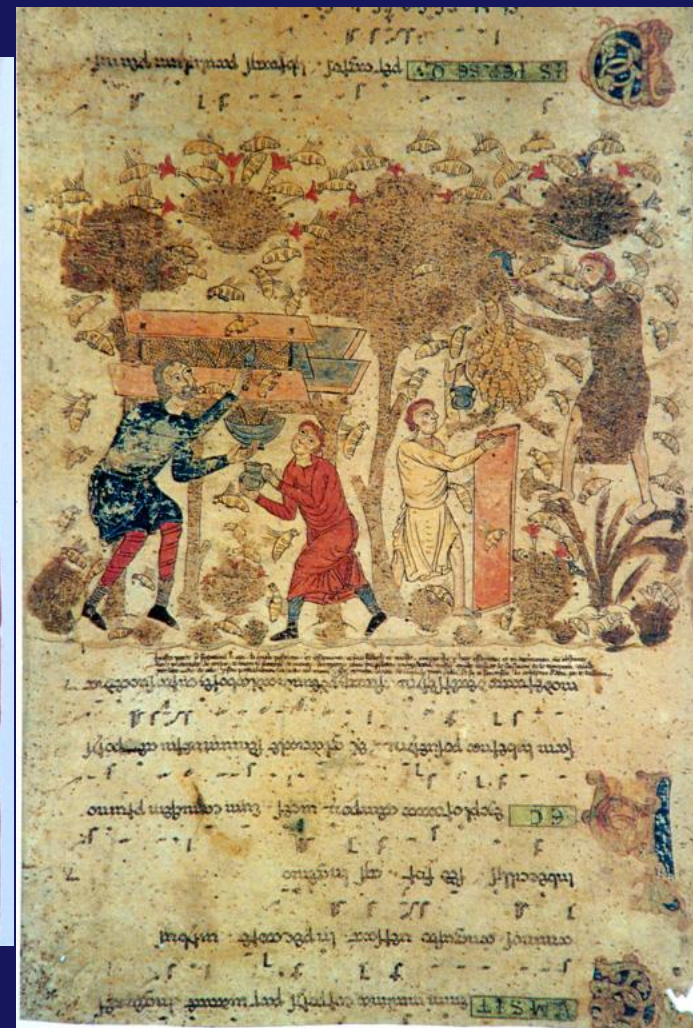
Tellus

Mater Ecclesia

Populus

Elogio alle api

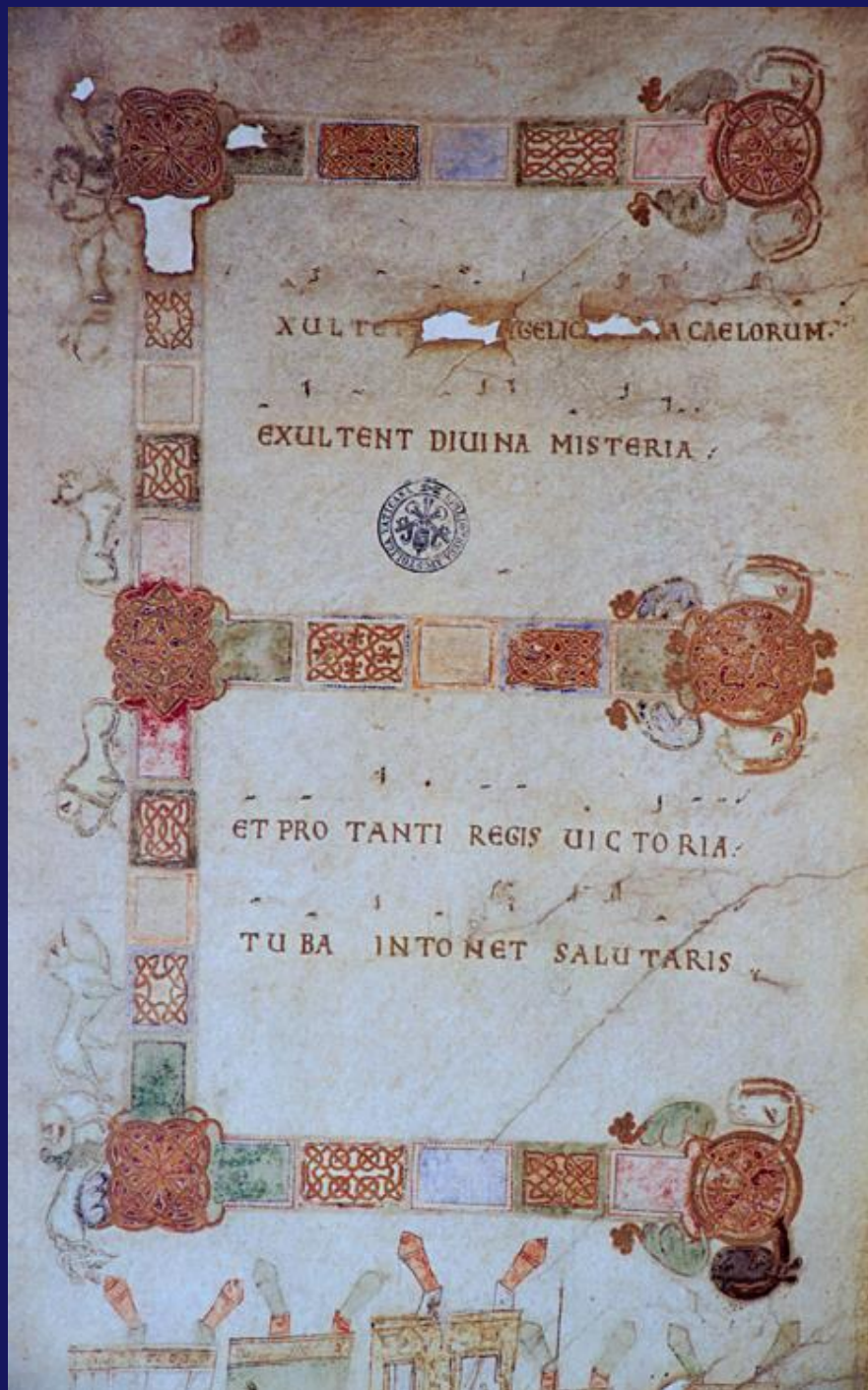

Benedizione del cero

EXULTET nasce come prodotto di ambito vescovile,
strumento di trasmissione di messaggi dottrinali
ma anche ideologico-politici

Formato: da 2 a 9 metri di lunghezza
da 13 a 47 centimetri di larghezza

In XI sec a MONTECASSINO si sostituisce la
Vetus itala di tradizione beneventana con
testo romano dell'Exultet,
voluto dal **papa** nel 1058 e
si elabora un ciclo iconografico riformato

BAV, ms. Vat. Lat. 3784

Exultet eseguito a
Montecassino
tra il 1060 e il 1070

Iniziale E
*Exultet iam angelica
Turba*

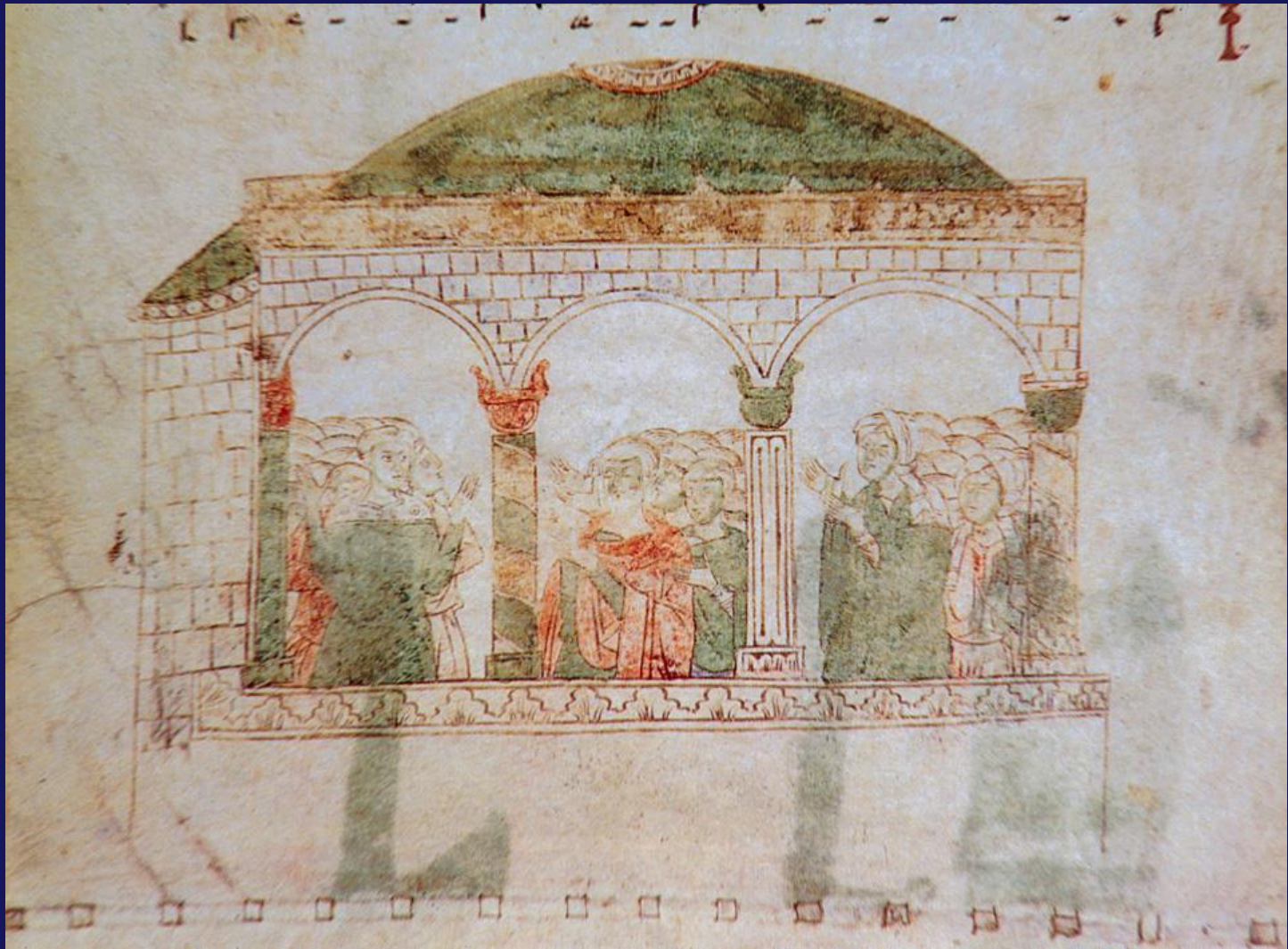
Angelica turba coelorum

Tellus

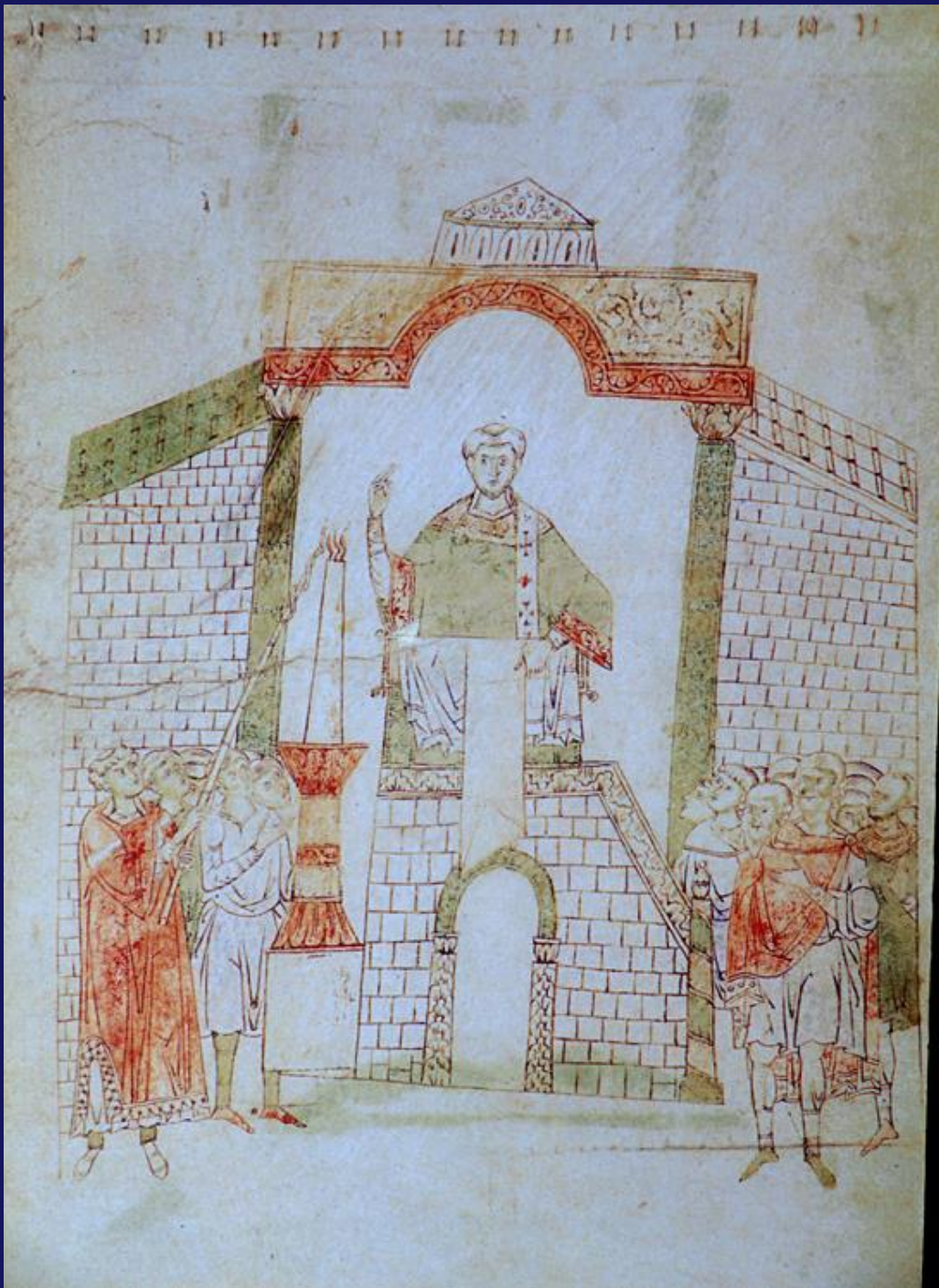

Populus

Mater Ecclesia

Fratres carissimi

Dignum est istum est.

CERE

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Vere dignum

Londra, British Library
ms. Add. 30337

Montecassino,
Sec. XI, dopo il 1071

La più antica versione
illustrata del testo
romano voluto dal **papa**
nel 1058

Maiestas Domini

Iniziale E
Exultet

Angelica turba coelorum

Tellus

Mater Ecclesia

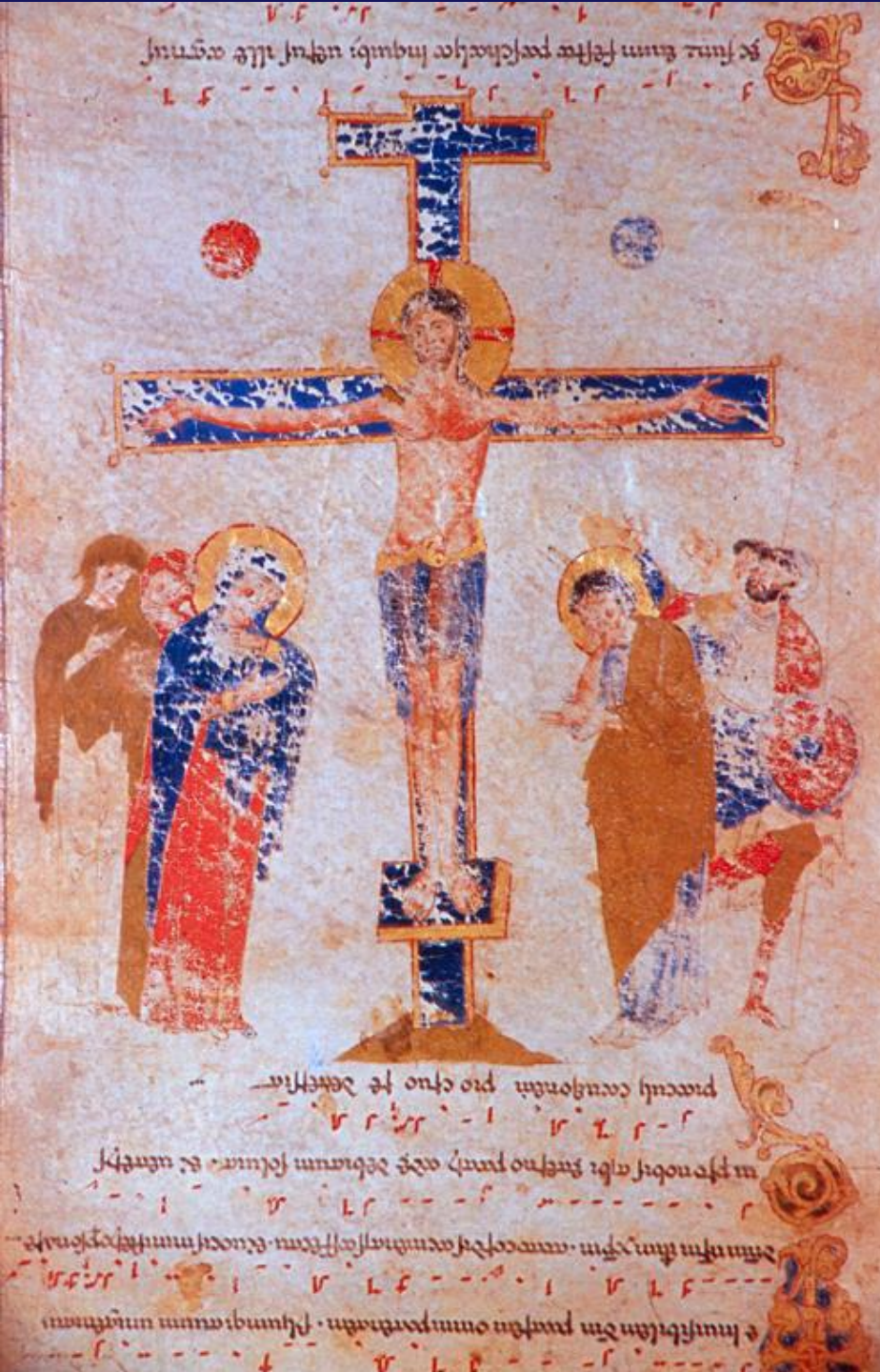
Fratres carissimi

Accensione del cero

Il cantor dall'ambone mostra
Il cero,
mentre un suddiacono
con l'arundo lo accende

Iniziale V (*Vere dignum*)

Crocifissione

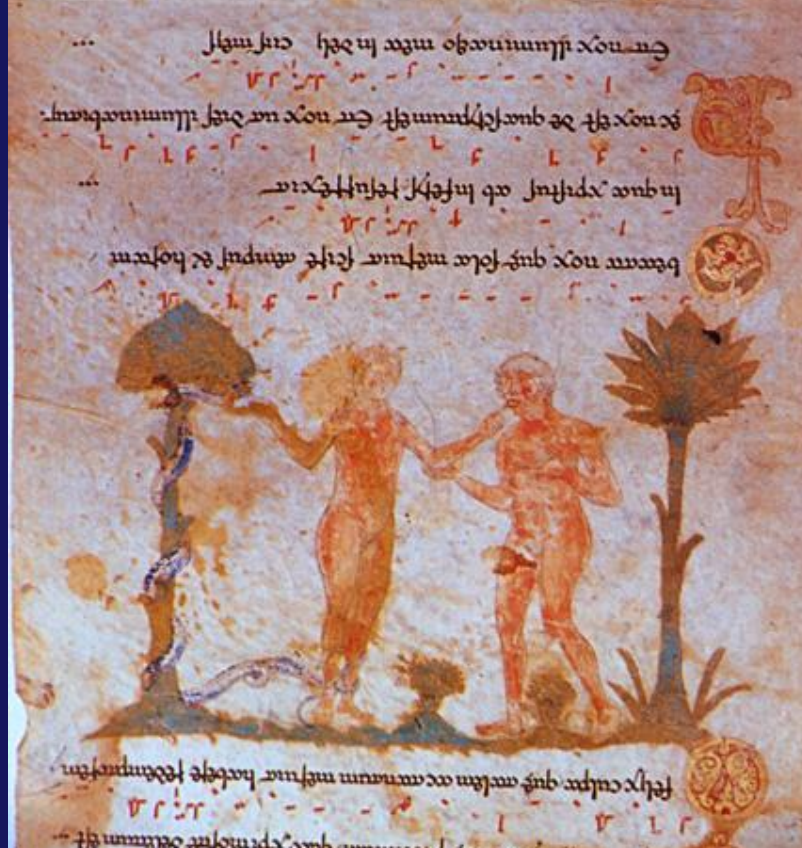
Passaggio del Mar Rosso

Anastasi

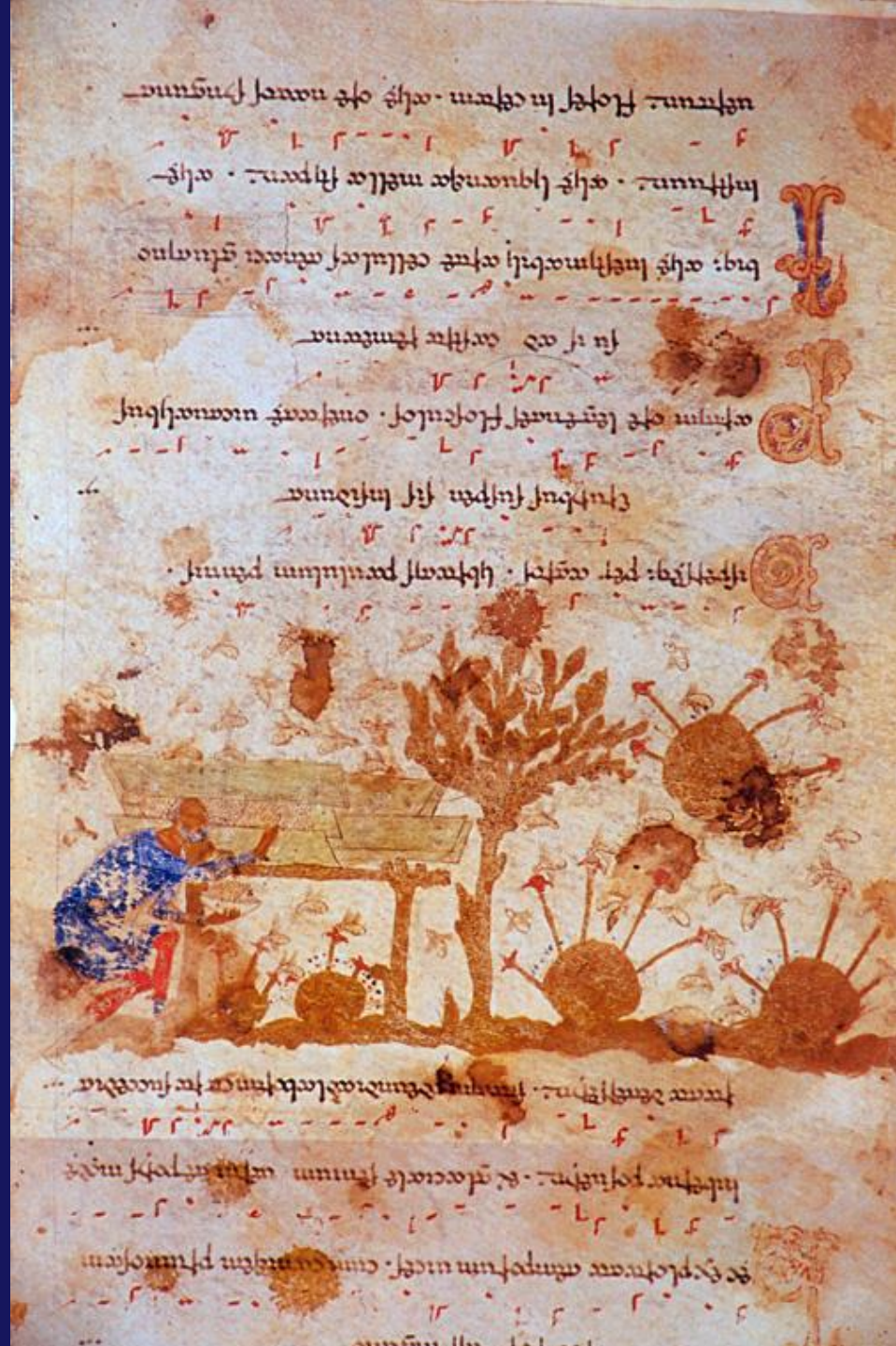

Noli me tangere

Felix culpa

Elogio delle api

Consacrazione del cero

Bibbie Atlantiche

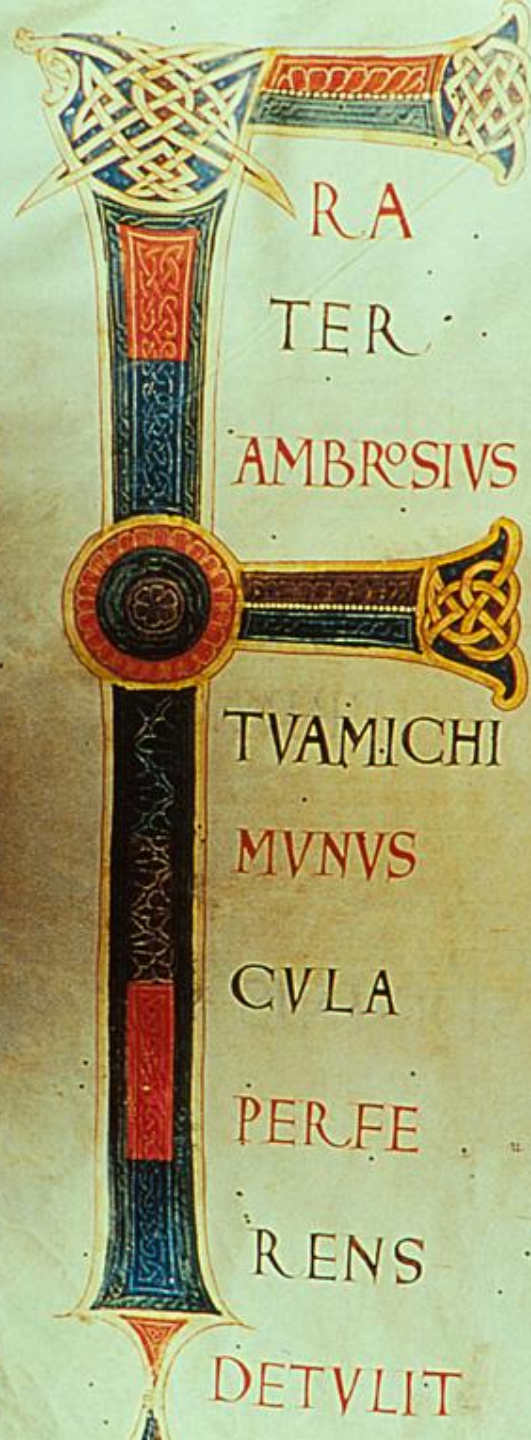
Riferimento principale: *Le Bibbie atlantiche. Il libro delle Scritture tra monumentalità e rappresentazione*, Catalogo della mostra (Abbazia di Montecassino, 11 luglio-11 ottobre 2000; Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, settembre 2000-gennaio 2001), a cura di M. Maniaci e G. Orofino, Ministero dei Beni culturali e ambientali, 2000 (con bibliografia precedente).

BIBBIE ATLANTICHE per loro grande formato
superano i 600x400 mm, definizione di **Toesca**.

Erano destinate al CORO o al REFETTORIO

Grandi iniziali geometriche aprono ciascun libro biblico
Corpo delle lettere fatto da pannelli rettangolari o ...
bordati di **giallo** e riempiti con motivi ad intreccio,
foglie, rosette, a ventaglio, ...
in **rosso, verde, blu o marrone, niente oro**.

Tavole dei CANONI distribuite su 4 pagine
Come in Bibbie Carolinge

et suavitissimas litteras que apud
omnes fideles probantur tam fideles et
amantes preferunt. Verum illi
suo deo et christi gloriose copulata
nonnullitas in familiaris non presen
corporum non subdola et palpatu
fidelitatem et diuinitatem scripturarum
conuolant. Legimus inuentibus hi
quosdam iustitiae pueris nouos
prophetas manasse ut eos quos ex
nouitate conuolant. Vnde dicitur. Sa
goras in prophetis uisus. Sic plures
et aliam rationem eundem. Sed
quod quondam magna gratia dicitur
bonis fidei per agere. Inquit abbe
gister erat et perit. Cuius doctrina
denuo gymnasia personabant. fidei
gratias. Cuius discipulis. Alia dicitur alio
aude dicitur. quoniam sua in pudent
tere. Denique cum litteras qualiter se
orbe per sequitur. Caput sapientiae
denuo cum tyranno crudelissimo paru
us uincit et sequitur. Tamen quia phy
muor. omne se fuit. Ad eundem lumen
quod fonte manantem et ultimam
gallia. quod finibus quosdam uenisse no
gimus et quosdam ad contemplationem se
non traxerat. unus hominum fana per
habuit illa. etas in iudicium omnibus
bradumque miraculum. ut ut ben cam
gressi. aliud exira ut bon quereant. A
mus siue ille magus ut uulgus. Loqui
philosophus ut per hunc a tradunt
possi. perit uisum caucatum albane
mullis opulenti fidei. in die regni
trauit. Et ad eundem lumen. Lumen per
amie transmissio. peruenit ad hunc
archam in throno sedentem. autem et
talifonte potentem inter paucos dicit
Denique de nonibus. ac si deum carse
ra docentem. Inde per clauis. tubi
chul deos. medos. assyrios. perthos. sy
nices. arabes. palestinos. reuocant alexa
perrexit. ad noproam. ut quoniam sophe
famosissimum mentem solidi uideret. in
inuenit ille ut ubique quod dicitur. et
proficiens semper melior fieret. Semper
hoc plene. oculo uoluntibus phy
Quid loquar de seculi hominibus. com
paulus. ad electionis. et magister quoniam
de consuetudine. tantum in se hunc per loquar
An ex peruenit quoniam. aut quoniam
christi. Post damascum. arabemque. lastr
ascendit hierosolimam. ut uideret po
tem. et apud eum diebus quidam. et
omni multo et domus. et ex danda. et
gemum predicator. instruendus erat. et
sana. post annos quatuor decem. assie
bernaba. et tunc exposita. apud eum
ne forte in acaum. curteret. aut curteret
habere. nescio quid latius. et ergo. inu

Bibbia di Gebhard di Salisburgo

Admont, Stiftbibliothek

Roma, ante 1088

Incipit dell'epistola dedicatoria

Early geometrical style

Bibbia di Enrico IV

Monaco, Bayerische Staatsbib.
CIm 13001

Sec. XI 1060-1070

Donata da **Enrico IV**
al monastero di Hirsau
(quando era
ancora re e quindi prima del
1084)

f. 192v i quattro Evangelisti

Modello carolingio sottoposto a
schematizzazione e astrazione

Cum sublati fuerit a me
et gabuntur: cum adprehenderit
sistere non poterit: neque astant
bit enim quasi pulcrum ferrum. et
utrumque est. Non fugabit cum
in stipulam ut si sunt talapides
in pulam. et stabit malleum. et
fractum est. Sub ipso erunt
net sibi aurum quasi lumen. et
quasi ollam profundum maris po
nuntia bullunt. Postea iacebit
bit abyssum quasi senescentem
terram potestas que compu
actus est: ut nullum timeat
videt ipse est rex super iunior
terre. **R. PS. PONENS AURUM**

et mortuus est senex et plenus dierum. 7.
A. M. F. H.

EXPLICIT

LIBER IOB

PS.
omnia potes. et nullate late cogi
tus est iste qui est laus consilium
ia. Idem sapientem locum suum
modum excederent scientiam
et ego loquar. Intero gabo. et
bi. Audiat auris audire nunc
us mihi uideret. Idcirco ipse me re
trago penitentiam in fuit et
OST. Q. V. A. A. ANTEM. D. N. S. L. O. C. Y.
VER. BA. HEC AD IOB. DIXIT AD
DE. MANITEM.
fuit mihi inter et in duos amicos suos.
his locum coram me et tuum. sicut
io. Summe. Ego uobis septem
septem amicos. et ecce adseruium
et offeret. holo caustum puobis. fa
susupiam. et non uobis imputetur
neque enim locum estis ad me et
serui mihi iob. Abi erunt ergo hel
amici. et bal dadi sunt. et fo. far
et fecerunt sicut locum suum et ad
et suscepit d. n. s. faciem iob. D. n. s. quoq
est ad penitentiam iob. cum orate
cissus. Et addidit d. n. s. omnia quae cumq
iob duplicia. Venietunt aut ad eum om
u et uniuersae sorores sue et cuncti
erunt cum prius. Et comederunt cum
idomo eius. et mouerunt cum apu
cissus. cum sup omnia. et quod
d. n. s. super eum. et cederunt ei
usque. auctum. d. n. s. aut benedixit
iob magis quam in principio eius. Et
et. quia tuor decem milia ouium. et

Bibbia di Enrico IV
Monaco, Bayerische Staatsbib.
CIm 13001

Sec. XI (1060-1070 ca)

f. 24v Davide

tobi. et machabeorū libror. legit quide eos
ecclā. secundū canonicas scripturas non reci-
pit. Sic et hec duolūmina legat ad edifica-
tionem plebis. non ad auctoritatem ecclesi-
asticorū. doctriā confirmandam. sicut
sane scripta grata interpretum magis edmo-
placet. Habet eam a nobis. et emendatā.
nequeum sic noua. cui diuinitas ueteris de-
trahimus. Et tamen cum diligenter sine lege-
re. fuit magis nra intellegi. que n. interu-
uā. trans fusi. coa. cū. n. sed. h. t. m. de. p. r.
lo. p. u. s. m. g. commendata. ceteris. suum saporem
ser. uauerunt. EX PLI CIT. PROLOGUS.

INCPVNT CAP

- I. Dicitur quod...
- II. Auctoritas...
- III. Auctoritas...
- III. Auctoritas...
- V. Auctoritas...
- VI. Auctoritas...
- VII. Auctoritas...
- VIII. Auctoritas...
- IX. Auctoritas...
- X. Auctoritas...
- XI. Auctoritas...
- XII. Auctoritas...
- XIII. Auctoritas...
- XIV. Auctoritas...
- XV. Auctoritas...
- XVI. Auctoritas...
- XVII. Auctoritas...
- XVIII. Auctoritas...
- XIX. Auctoritas...
- XX. Auctoritas...
- XXI. Auctoritas...
- XXII. Auctoritas...
- XXIII. Auctoritas...
- XXIV. Auctoritas...
- XXV. Auctoritas...
- XXVI. Auctoritas...
- XXVII. Auctoritas...
- XXVIII. Auctoritas...
- XXIX. Auctoritas...
- XXX. Auctoritas...
- XXXI. Auctoritas...
- XXXII. Auctoritas...
- XXXIII. Auctoritas...
- XXXIV. Auctoritas...
- XXXV. Auctoritas...
- XXXVI. Auctoritas...
- XXXVII. Auctoritas...
- XXXVIII. Auctoritas...
- XXXIX. Auctoritas...
- XL. Auctoritas...
- XLI. Auctoritas...
- XLII. Auctoritas...
- XLIII. Auctoritas...
- XLIV. Auctoritas...
- XLV. Auctoritas...
- XLVI. Auctoritas...
- XLVII. Auctoritas...
- XLVIII. Auctoritas...
- XLIX. Auctoritas...
- L. Auctoritas...

Bibbia di Enrico IV
Monaco, Bayerische Staatsbib.
CIm 13001

Sec. XI (1060-1070 ca)

f. 25r Salomone

apparuit gladiū. EXPLI CIUNT CAPI TU
I N C I P H E L I E S M O T H L I B E
Q V O D E S T E X O D U S.

NOMINA FILIORUM ISRAEL QUI INGRE
in egyptū cum iacob singuli cum domo
introierunt. Ruben. Symeon. Levi. Iud

Bibbia di Santa Cecilia

BAV,
ms. Vat. Barb. Lat. 587

Sec. XI, 3° 4°

f. 20v iniziale dell'Esodo con
Figura di Mosè

iniziale H a corpo vuoto
Tipo early geometrical

Cfr con TRITTICO di TIVOLI

INCIP LIBER IO SUAE

HIC MOYSES POST DE MONSTRAT DOCTAM VITAE

Bibbia di Santa Cecilia

BAV, ms. Vat. Barb. Lat. 587

Sec. XI 3° 4°

f. 66r morte di Mosè e iniziale
del libro di Giosuè

Iniziale a corpo pieno: nastro
bicolore (rosso e giallo) attorno
a cui si avvinghia tralcio in
risparmio su campi colorati

VT POST MORTEM MOYSE SERVIDNI LOQVERCT

ORIGOPROPHETIE

DAVID REGIS PSALMORUM.

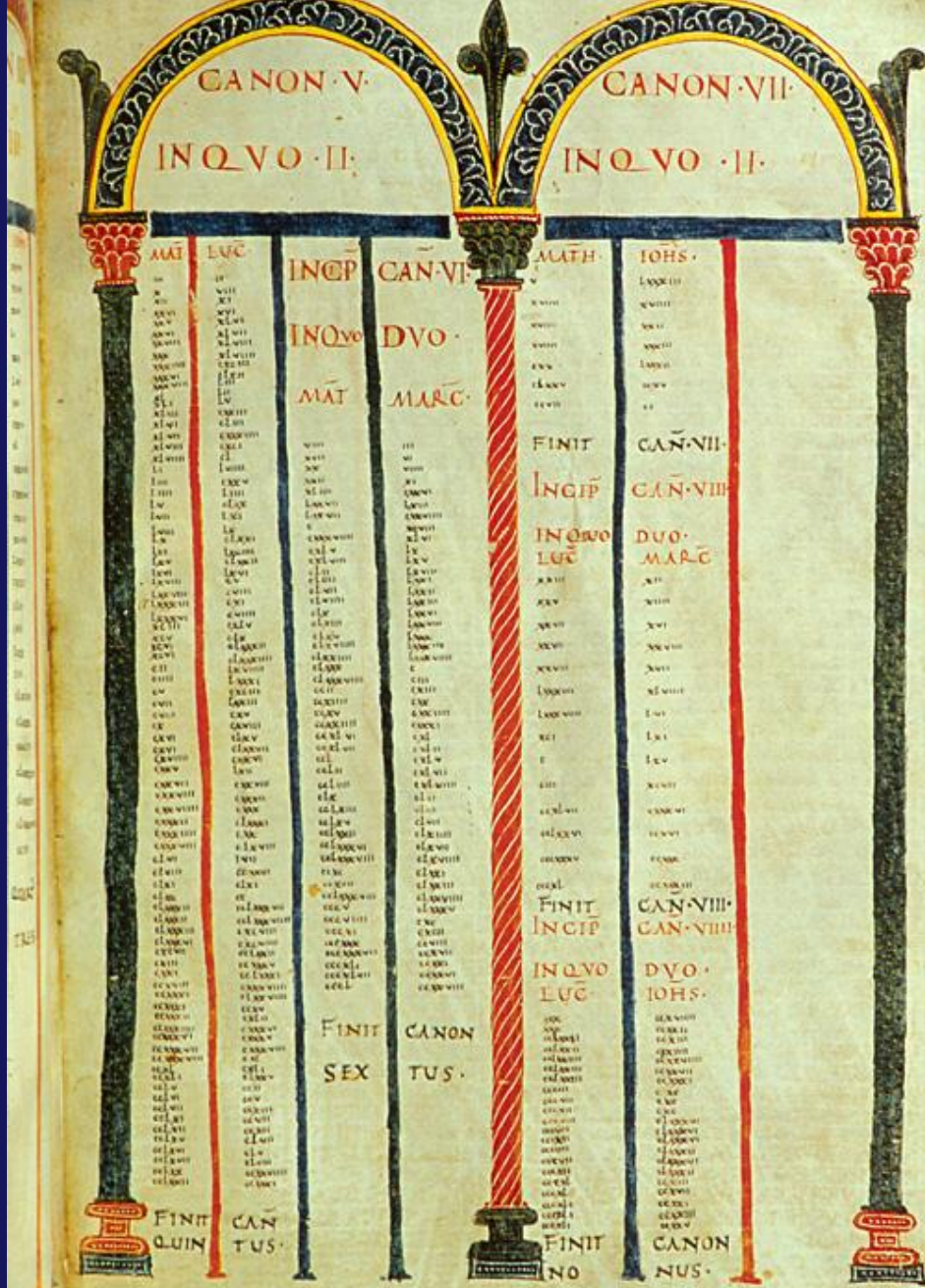
DAVID FILIUS IESSE CUM ESSET
in regno suo. quatuor elegit viros
qui psalmos facerent. Id est Asaph.

sed secundum prophetas leguntur: Ita ordine
psalmorum turbantur. potest ordo titulorum.
Psalmi omnes qui inscribuntur ipsi dauid ad
christi pertinent sacramentum. quia dauid dicitur
esse christus. EXPLICIT PREPHATIO.

INCIPIT PRATIO IN LIBRO PSALMORUM. eusebii.

DAVID SUSCEPIT FRATRES ET CONPRESBITEROS
hieronimo. In christo salutem. Dum ista
corpora librorum in meo arbitrio adlata fuissent.
contigit ut et librum psalmorum in meo animo
festinus cogerem decernerem. et memoriam capax
citatis meae imbuerem. Cogitavi fratres amantissime.
et in christo semper sacerdos. ut secundum. Lxx.

Bibbia di Santa Cecilia. Davide e i 4
musici, BAV, ms. Vat. Barb. Lat. 587

San Daniele del Friuli Biblioteca Guarneriana II

Sec. XI 3° 4°

A fine XI sec era Spoleto
A metà XV sec a S. Daniele d F.

Tavole dei Canoni

[illegible]

EXPLICIT IVLM SCDM IOH AL

Genova, Biblioteca Civica Berio
Sec. XI fine

f. 300v I quattro Evangelisti

Aggiunti a fine Vangelo
di Giovanni e prima di Atti Apost
guardano verso pagina
adiacente, come se copiati da
Evangelionario dove si trovavano
ciascuno a inizio del proprio
Vangelo.

et angelus eorum iudat lequereb adde
 Destruxit iacob puerib: in dei copu uia pueru uenit gari et dera
 Depressit mena iacob domo pueru aia et durgio in eu lakan et pueru
 in doulone anglos et en luccione et pacatione iacob iudat
 De habitatione iacob in tichon et in agro in dnam et in interfectione uir
 al dei datus ab tichon et subteritono
 Deridit iacob in tichon in quo domus apparuit et d fuisse et d fuisse et de
 opitua ultra tichon et in tichon et d fuisse et d fuisse et d fuisse et d fuisse

XLIII Deridit iacob et tichon et d fuisse et d fuisse et d fuisse et d fuisse
 XLIV Deridit iacob et tichon et d fuisse et d fuisse et d fuisse et d fuisse
 XLV Deridit iacob et tichon et d fuisse et d fuisse et d fuisse et d fuisse
 XLVI Deridit iacob et tichon et d fuisse et d fuisse et d fuisse et d fuisse

EX PII CINI CA PI TV

Cividale del Friuli

Museo Archeologico nazionale
Biblioteca Capitolare

Sec. XI fine

f. 6r Scene della Genesi

INCIPI LIBER ACTV̄ APLORV̄

Cividale del Friuli

Museo Archeologico nazionale:
Biblioteca Capitolare

Sec. XI fine

Già in Friuli in 3° dec XII

f. 112v Cristo e i dodici Apostoli

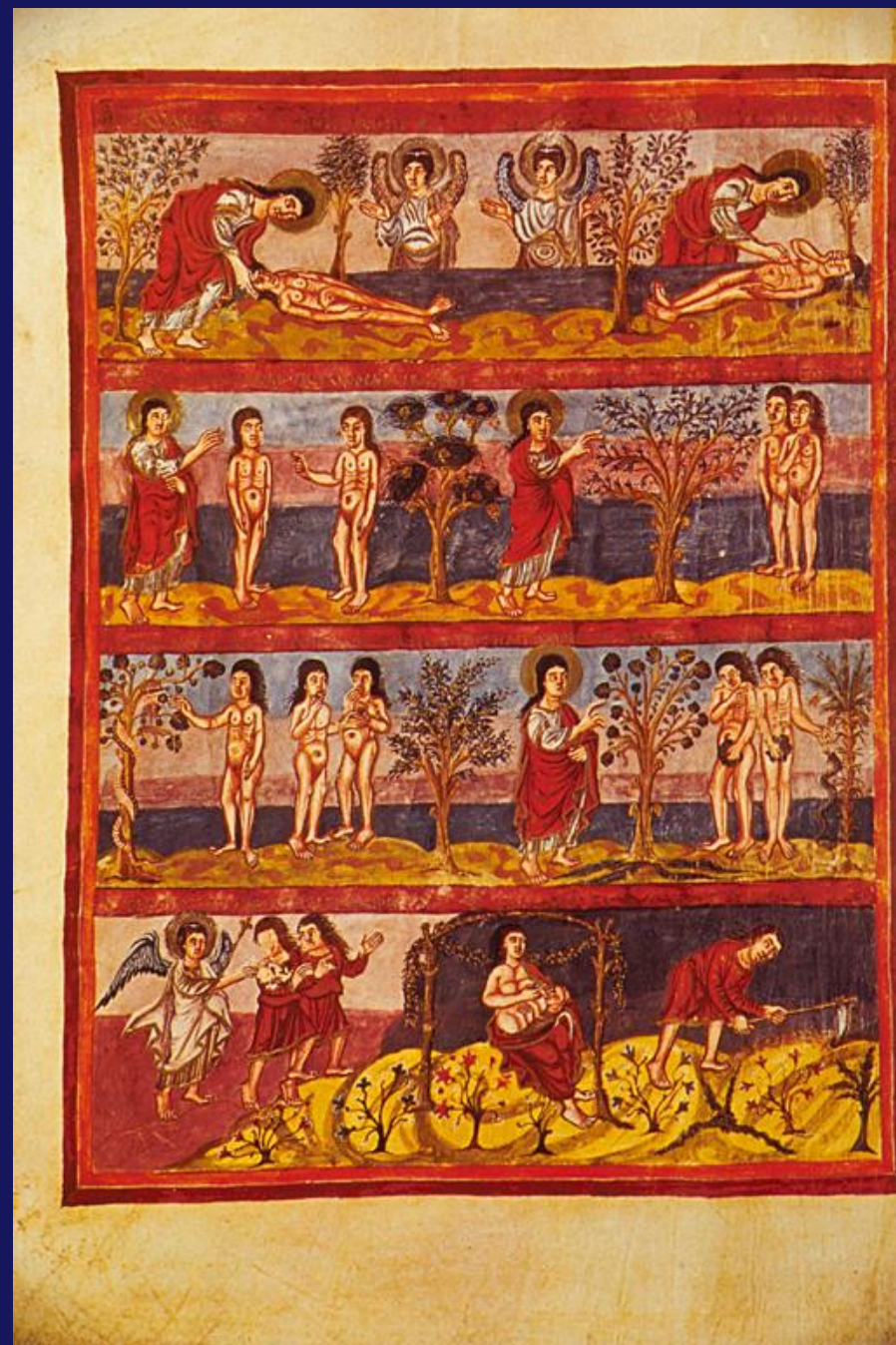

Bibbia del Pantheon

BAV, ms. Vat. Lat.
12958

Sec. XII 1125 ca.

f. 4v Scene della Genesi

Bibbia del Pantheon

BAV, ms. Vat. Lat.
12958

Sec. XII 1125 ca.

f. 60v Storie di Giosuè

f. 265r Storie di Tobia e iniziale

Bibbia del Pantheon,
Davide e 4 musici

Bibbia del Pantheon

Sec. XII 1125 ca.

f. 108v Ascensione di Elia e
Iniziale F

Il libro dei Re
Early geometrical

AC
TV
EST
AUTEM CUM LEVARE VELLERET
HELIA PER VIRGINEM INCLAMABANT HE-
LIS ET BELISUS DE GALGALIS DIXIT ITAQ
HELIS AD BELISUM SEDE HIC QUIA DñS MISIT
ME USQ IN BETHEL Cui ait BELISUS VIVIT
DñS ET VIVIT ANIMA TUA quia non derelin-
quante Cumq descendissent betel
egressi sunt filii propharum qui erant in
betel ad belisum et dixerunt ei Nunquid
nobis quia hodie dñs tollit dñm tuu a te
Quirrespondit Ego noui Silete Dixerit
autem helis ad belisum SEDE HIC quia
dñs misit me in hiericho et ille ait VIVIT
DñS ET VIVIT ANIMA TUA quia non derelinquante

INCEPIT REGVM IIII

Bibbia del Pantheon

Sec. XII 1125 ca.

f. 152v

Visione di Ezechiele e iniziale E del libro di Ezechiele

1° esempio di stile transitional

Intrecci e palmette della 1° fase
diventano piatti motivi floreali
e in più nel campo interno
della lettera racemi
in risparmiato

di iniquitate misit ipse et annis quatuor. Itaque
migrationis regis iachin. Faciem autem uisibundam
ad ezechielem filium buthi sacerdotem in terra chus
dicens. Filius filium dicitur et facta est super eos
immanitas domini et uidi et ecce uentus turbatus
ueniebat ab aquilone et nubes magna et ignis
involuit et splendor incensus eius et donec
dixit autem quasi species dei in id est domus
ignis. Et ex medio eius similitudo quatuor
animalium et hic aspectus eorum similitudo ho-
minis in eis et quatuor facies unum et quatuor
pedes unum et pedes eorum pedes in eis et planta
pedis eorum quasi planta pedis unius et similes
quasi aspectus eorum candentes et mane homini
sub pedibus eorum in quatuor partibus et facies
et pedes per quatuor partes abebant. Iamque
erant pedes eorum aliter ad alterum. Non re-
uerterentur autem incedentes. Ichni quatuor in
faciem suam gradiebantur. Similitudo autem
uultus eorum facies hominis et facies leonis ad
dexteram ipsorum quatuor facies autem bouis
a sinistris ipsorum quatuor et facies aquile ipsorum
quatuor et facies eorum et pedes eorum exierunt
desuper. Dux pedes singulos ungebantur et
dixit regibus corpora eorum et unum quatuor eorum
cora facie sua ibulabit. Ubi erat impetu spiritus
illius gradiebantur nec reuerterentur autem a-
bularent. Et similitudo animalium et aspectus
eorum quasi carbonum ignis ardentium et
quasi aspectus lapideus. Hec erat uisio discar-
tis in medio animalium splendor ignis.

et digne fulgur extinctionis et animalia ibant et
reuerterentur in similitudine fulgoris consilium.
Cumque aspiceret animalia apparuit terra una super in-
uicem animalia habens quatuor facies et aspectus
marum et opus eorum quasi uisio maris et una
similitudo ipsarum quatuor et aspectus earum
et opus earum quasi sit terra in medio terre per quatuor
partes earum autem ibant et non reuerterentur
cum ambularent. Similitudo quoque erat uultus et altitudo
et horribilis aspectus et totum corpus plenum oculis
in circuitu ipsarum quatuor. Cumque ambularent
animalia ambulabant partes eorum uixit eam.
Et cum diceretur animalia decerta et aliter
similiter et uixit. Quocumque ibit spiritus illius autem
spiritus et uixit partes et aliter sequens eum.
Spiritus enim uixit erat in circuitu. Cum autem ibant et
cum stantibus stantibus et cum clauis terra partes
et aliter et uixit sequens ea quasi spiritus
erat in circuitu. Et similitudo super caput animalium
firmamentum quasi aspectus domus in circuitu horribilis
et exierunt super caput eorum desuper. Sub firmamen-
to autem pedes eorum pedes aliter ad alterum.
Unusqueque duobus aliter uidetur corpus suum et al-
terum similitudo uidetur. Et uidetur sonus aliter
quasi sonus aquarum multarum quasi sonus sublimis
dei cum ambularent quasi sonus erat multitudi-
nis ut sonus castorum.

Quia starent dimittentur pedes eorum. Nam
cum fieret uox supra firmamentum quod erat
super caput eorum stantibus et subiacentibus aliter
et super firmamentum quod erat imminens caput eorum
quasi aspectus lapideus saphiri similitudo ibant
et super similitudinem leoni similitudo quasi aspectus
uultus hominis desuper et uidi quasi speciem dei in
uultu aspectum ignis in circuitu eius per circuitum
aliter autem et desuper et aliter autem oculis uixit de-
orsum uidi quasi speciem ignis splendoris in
circuitu uidetur aspectum arcus cum fuere unum
deinde pluit. Hec erat aspectus splendoris
per circuitum. Hec erat similitudo in circuitu dei et
audi et cecidi in faciem meam et audiui uocem loquen-
tis et dixit ad me.

Fili hominis sta super pedes tuos et loquar
tibi. Et ingressus est in me spiritus postquam.

TEAC

tum est. in
fimo inno in
quarto. et in
quinto. cum
in medio
capituli. iuxta
fluvium chobar.
apertum celi
et iudicatione.

di. in quinta. in sis. ipse est annus quintus. Iuxta
migrationis regis iachim. Factum est verbum domini.

et deigne fulgur. expulsi sunt et animalia ibunt et
revertentur in similitudine fulgoris coruscanti.
Cum aspiceret animalia apparuit rota una super terra.
iuxta animalia habent quatuor facies. et aspectu
rotarum. et opus earum quasi iussio maris. et una
similitudo ipsarum quatuor. et aspectus earum
et opus earum quasi sit rota in medio rote. per quatuor
partes earum. omnes ibunt. et non revertentur
cum ambularent. Similitudo quoque rote rotas. et altitudo
et horribilis aspectu. et totum corpus plenum oculis
inartum ipsarum quatuor. Cum ambularent
animalia. ambulabunt. parte et rote iuxta eam.
Et cum decurrerent animalia decerta. decurrerent
simul et rote. Quocumque ibit spiritus illius. ante
spiritum. et rote pariter leuabuntur sequentes eam.

IMPIO RUM ET IN VIA
PECCATORUM NON STETIT
ET IN CAVERNA POSTILENTIENS
Sed in lege dñi voluntas eius et in lege
eius meditabitur die ac nocte
Et erit tanquam lignum quod plantatum est
secus decursus aquarum quod fructum
suum dabit in tempore suo
Et solum eius non defluet et omnia
quae cumque faciet prosperabuntur
Non sicut impius non sicut sed tanquam pulvis
quem prociat ventus a facie recte
Et non resurget in tempore iudicii

neq. peccatores in consilio iustorum
Qm nouit dñs viam iustorum et iter
impii peribit
ps 100
Q UARE FREQUERUNT gentes
cepuli meditati sunt inania
A ltiturunt reges terre & principes
conuenerunt in unum aduersus
dñm et aduersus xpm eius
O strupamus uincula eorum
et piciamus anobis iugum ipsorum
Qui habitabit in celis iridebit eos
et dñs subannabit eos
Tunc loquetur ad eos in ira sua
et in furore suo conturbabit eos
Ego autem constitutus sum rex ab eo. scilicet syon
monte sem eius. pñs eius. pñs eius
Dñs dixit ad me filius mihi es tu. ego hodie genui te
Postula a me & dabo tibi hereditatem tuam
et possiditionem tuam terminos terrae. gētes
Reges eos inuiga ferrea & cingula figulae ferri
Et nonne reges intelligite. erudimini quid dñs ē
S eruite domino in timore
et exultate ei cum tremore
A pprehendite disciplinā neq. irascatur dñs
reperatis de uia iusta
C um exarserit in breui iracundia
beati om̃s qui confidunt in eo
ps 100. cum iugeret a facie
D AVID & filii sui
NE QUID MULTIPlica
ti sunt qui tribulant me
multi insurgunt aduersum me
Multi dicunt in me. nō ē salus in dñe
Tu autem dñe susceptor meus es glamea
et exaltans caput meum
Voce mea ad dñm clamavi
et exaudivit me de monte sctō suo
Ego dormiui & soporatus sum & exurrexi
quia dominus suscepit me
Non timebo milia ppli circumdatus me
exurge dñe saluum me fac dñs mi
Qm tu percussisti om̃s aduersarios in fine
causa. dentes peccatorum contriisti
Dñs ē salus. & super pplm tuū benedictio
tua
III. Incipit ps cantici
DAVID
CUM IN VOCAREM exaudivit
me dñs iustitiae meae
tribulatione dilatasti michi

Bibbia di Santa Maria del fiore

Firenze, Bib. Medicea
Laurenziana, ms. Edili 126

Sec. XII 1125 ca.
Origine oscura

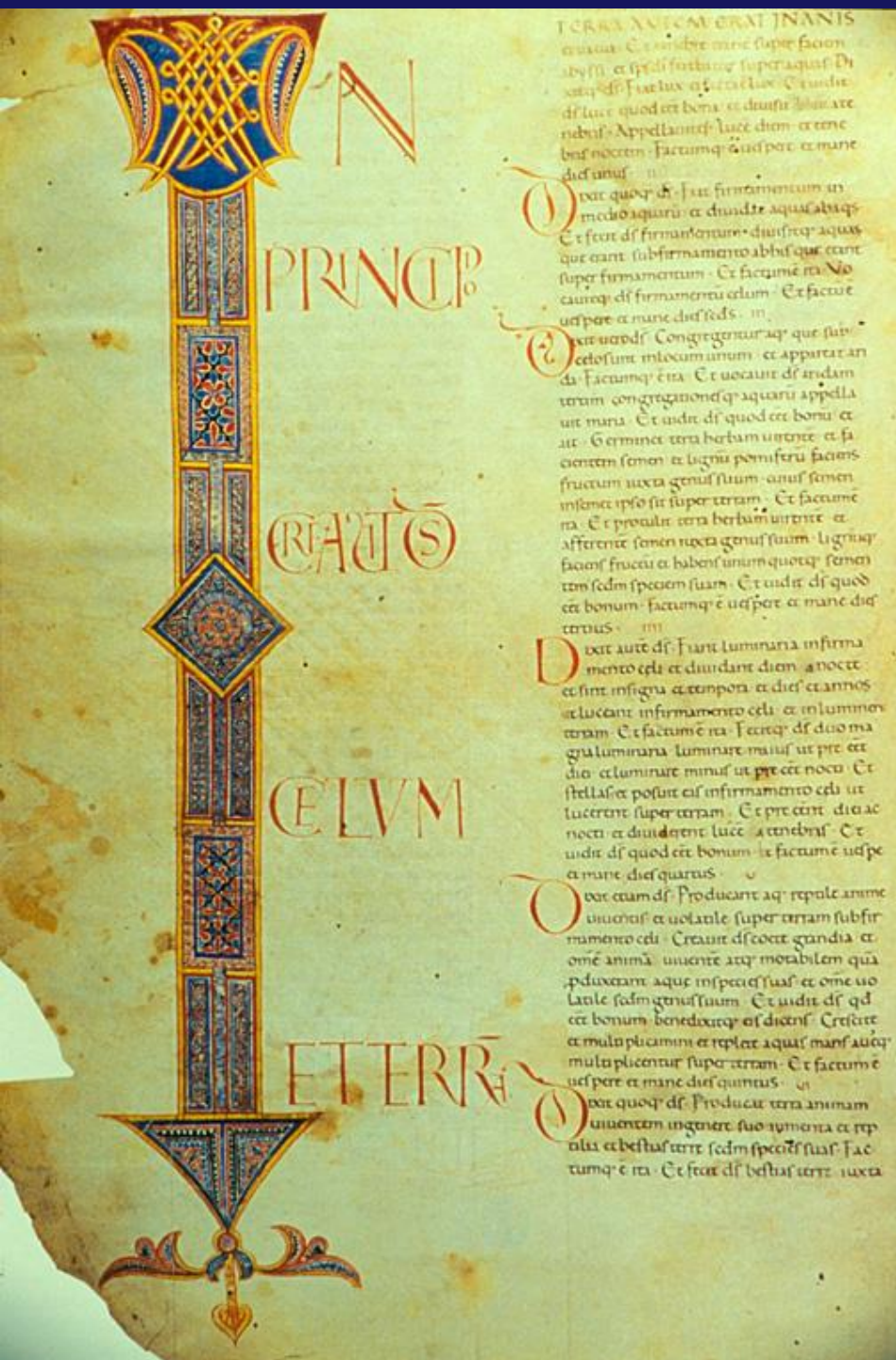
Da 1418 a S.M. d. Fiore

f. 12v Davide scrive i salmi,
Incipit libro
dei Salmi
(stile transitional)

Bibbia
di
Santa
Maria
del
Fiore,

Scene
della
Genesi

Bibbia di Troia

Napoli, Bib. Nazionale
Vittorio Emanuele III

Sec. XII primo quarto

Donata da **vescovo**

Guglielmo II nel 1113

f. 2v iniziale della Genesi

Stile
medio geometrico

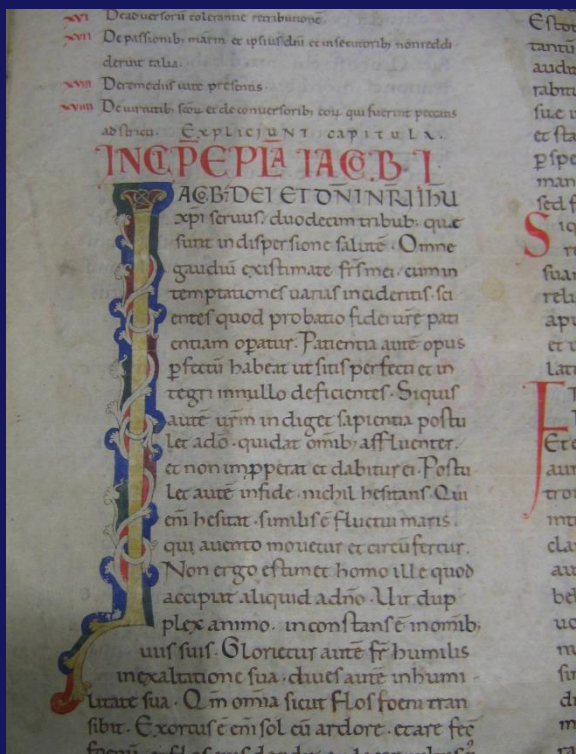

Stile medio geometrico

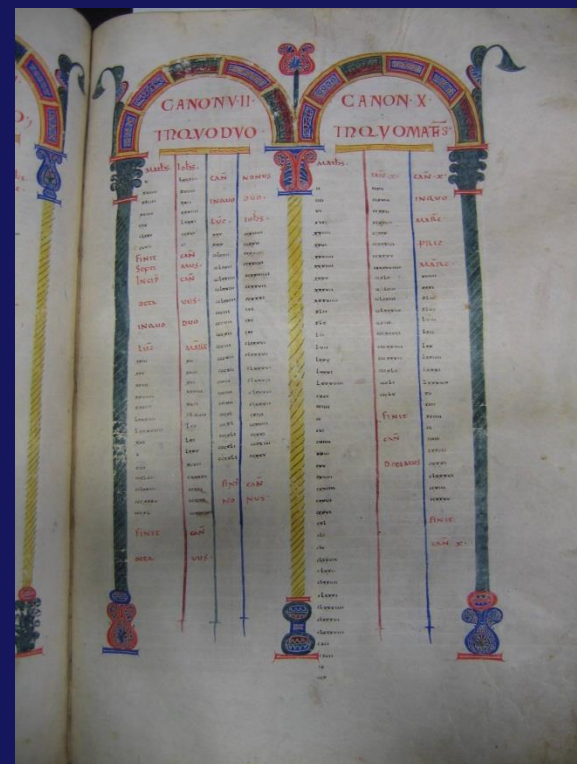
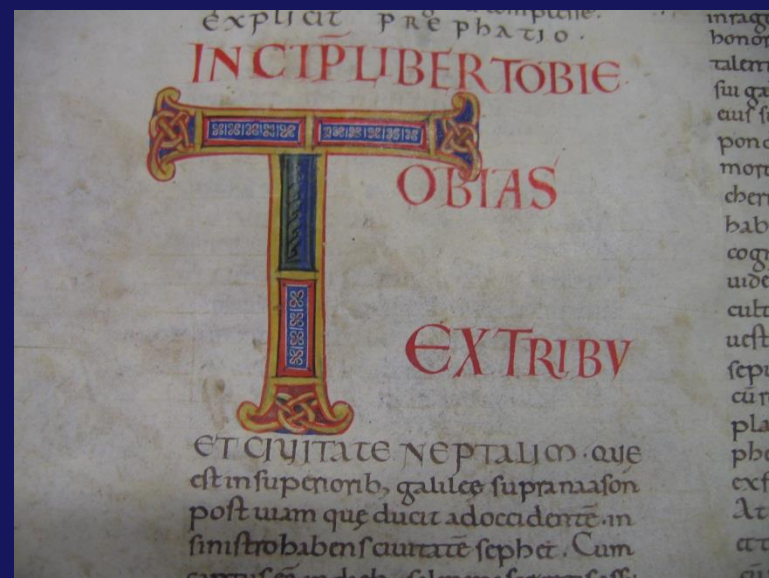
Lettere a filetti gialli suddivise in molti scomparti rettangolari, quadrati o romboidali entro i quali i lacunari, invece di essere decorati da nastri intrecciati, sono ornati da minuti schemi floreali, rosette a petali inscritte in rombi cerchi o losanghe (quasi mosaico)

Biblioteca dell'Ateneo di Salò, BIBBIA ATLANTICA Acquistata nel 1448 per il Duomo di Salò

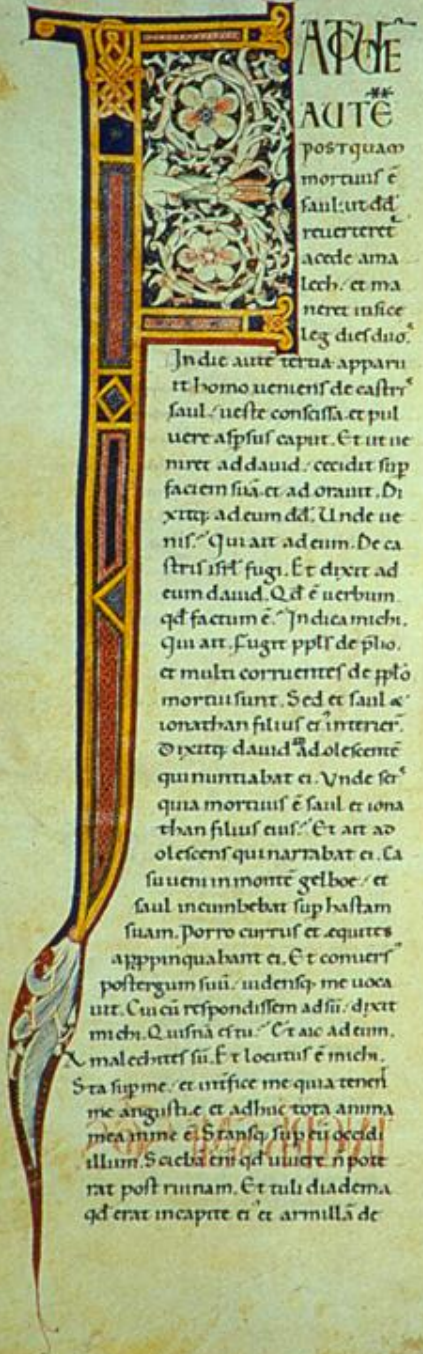

B
I
B
B
I
A
di
S
A
L
Ò

le. 7.

4.

brachio illius: et attuli ad te dñm
 meum huc. Apphēdēns autē dāmo
 uestimenta sua scidit: om̄sq; uiri q
 cum eo erant. et plāpcerunt et fleue
 runt. et ieiunauerunt usq; ad uespe
 ram. sup saul et sup ionathan filiū
 eius. et sup ppl̄m dñi. et sup domū
 isrl qd corruissent gladio. Dixitq;
 dauid adiuuēne qui nuntiauerat
 ei. Vnde est tu. Qui respondit. Filius
 hominis adiuuēne amalechite egosū.
 Et ait ad eum dā. Quare n̄ timuisti
 mittere manū tuā. ut occideres xpm
 dñi. Uocansq; dauid unū de pueri
 suis: ait. Accede ut tue in cū. Qui
 cussit illum et mortuus ē. Et ait ad
 eum dauid. Sanguis tuus sup ca
 put tuum. Os enī tuū locutum ē
 aduersum te: dicens. Ego interfeci
 xpm dñi.

Planxit autē dā planetū huiusce
 modi sup saul et sup ionathan fi
 lium ei: et pcepit ut docerent filio
 inde canticū. sicut scriptū ē in libro
 iustoy. Considera isrl. p̄ls qui mor
 tui sunt sup excel̄sa tua uulnerati.
 Inclina isrl sup montes tuos in se
 ci sunt. Quom̄ ceciderunt fortes.
 Nolite annuntiare in gēth. neq; an
 nunties in cōpit̄is ascalonū. ne for
 te letentur filie philistiim. ne get
 tent filie in circucisoy. Montes
 gelboe nec ros nec pluuie ueniunt
 sup uos: neq; sint agri primitiarū.
 quia ibi abiectus ē clipeus fortū.
 clipeus saul: quasi n̄ eēt unctus
 oleo. A sanguine infectoy. ab adi
 pe fortū. Sagitta ionathan nū
 quam reuertit retrorsū. et gladius sa
 ul n̄ ē reuersus inanis. Saul et iona
 than amabiles et decori in uita sua
 in morte quoq; n̄ sunt diuisi. Aquile
 uelociiores. leonib; fortiores. filie
 isrl. sup saul fleet qui uestiebat uo
 coccino in delicis. qui p̄bebat orna
 menta aurea cultui ur̄o. Quom̄ ce
 ciderunt fortes in pl̄o. Jonathan

Bibbia di Corbolino

Firenze, Bib. Medicea
 Laurenziana

Sec. XII (1140)

Sottoscritta e datata

1° esempio di
 Stile tardo geometrico

Uso di oro

Bibbia di Corbolino

Firenze, Bib. Medicea Laurenziana

Sec. XII (1140)

BIBBIA DI CALCI in 4 voll., 1168

A c. 231 di 4° vol. nota con nomi di **esecutori**, **committenti e finanziatori** dell'opera, iniziata nel 1168, grazie a cospicua donazione di **MATILDA VECKI** alla chiesa e monastero di San Vito a Pisa. **Amministratore** dell'impresa è **GERARDUS**, prete cui era affidata la chiesa, il calligrafo **ALBERTO DA VOLTERRA**, tra i **miniatori** il maestro **principale** è **MAGISTER VIVIANUS**, autore delle **parti figurate**, ci sono poi altri maestri per l'esecuzione di iniziali minori (**ANDREA**) e di iniziali grandi con oro e colore (**ADALBERTO**), ...

Almeno 64 offerenti contribuiscono, con cifre variabili, alla raccolta dei fondi.

Gerardus registra minutamente gli importi versati dai singoli e tutte le spese sostenute per l'acquisto della pergamena, per la scrittura e per la decorazione.

La spesa complessiva fu di 640 soldi, una somma enorme (pochi anni dopo in quella zona si spendevano 1000 soldi per ricostruire la fortezza di Ripafratta e 1 barile di vino costava 3 soldi...)

Tra XIV e XV sec. i beni del monastero di San Vito passarono alla Certosa di Calci, da cui prende il nome la Bibbia, ora conservata al Museo Nazionale San Matteo di Pisa.

Bibbia di Calci

Pisa, Museo Nazionale di San
Matteo

Sec. XII (1168)

Vol. I, f. 120r inizio del libro
del Deuteronomio

Bibbia di Calci

Pisa, Museo Nazionale di San
Matteo

Sec. XII (1168)

Vol. II, f. 167v inizio del
Libro della Sapienza,
Salomone

us est. atq; sepultus.

INCIPITIOHELPHIA

ERBU MDRI

QUOD FACTUM EST
ad iohel filium phatuhel.

Bibbia di Calci

Pisa, Museo Nazionale di San
Matteo

Sec. XII (1168)

Vol. IV, f. 7r inizio del libro
del profeta Gioele

Iniziale V

FINIT ELENCTUS LUCE.
INCIPIT EUANGELIUM

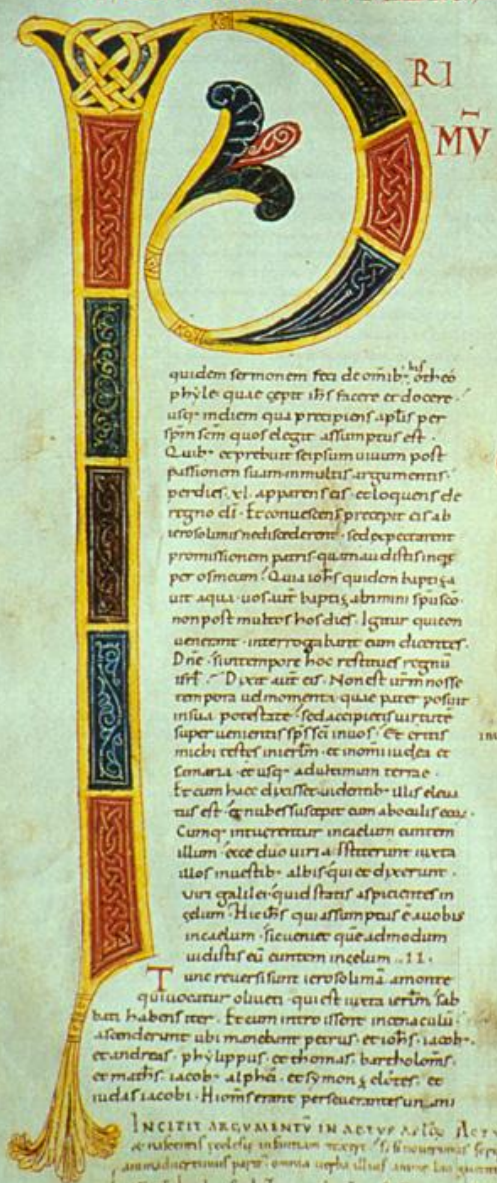
Bibbia di Calci

Pisa, Museo Nazionale di San
Matteo

Sec. XII (1168)

Vol. IV, f. 82v

inizio Vangelo di Luca
Iniziale Q (*Quoniam
quidem...*)

quidem sermonem feci de omnibus. et de
phylis quae cepit ihu facere et docere
usque in diem qua praecipio apostolis per
spiritum sanctum quos elegit assumptus est.
Quibus credebatur scriptum vivum post
passionem suam in multis argumentis
per dies. et apparet eis. et loquens de
regno dei. et conuictis praecipit eis ab
iherosolymis non discedere. sed expectare
promissionem patris. quam ait distinxit
per os meum. Quia iohannes quidem baptiza
uit aqua. vos autem baptizabimini spiritu
non post multos hos dies. Igitur quicum
ueniente. interrogabant eum dicentes.
Dne. sunt tempore hoc restitues regnum
israhel. Dixit autem eis. Non est uirum nosse
rempora uel momenta quae pater posuit
in sua potestate. sed accipietis uirtutem
super uenientis spiritus sancti in uos. Et eritis
mihi testes in iherosolymis. et in omni iudea et
samaria. et usque ad ultimum terrae.
Et cum haec dixisset. uidens illis eleu
tus est. et nubes suscepit eum ab oculis eorum.
Cumque intrarent in caelum cum rem
illum. ecce duo uiri assiterunt iuxta
illos inuestibus albis qui et dixerunt.
Viri galilei. quid statis aspicientes in
celum. Hic est qui assumptus est a uobis
in caelum. sicut uidistis quae ad modum
uidistis eum cum in caelum. 11.

Tunc reuersi sunt iherosolymam amone
qui uocatur oliueti. qui est iuxta iherosolymam
habetis iter. Et cum introissent in caelum
ascenderunt ubi morabuntur petrus. et iohannes. iacobus.
et andreas. philippus. et thomas. bartholomaeus.
et mattheus. iacobus. alpheus. et symeon. et elizer.
et iudas iacobi. Hi miserunt per litteras unum

INCIPIT ARGUMENTUM IN ACTVVM MAPLO
et uolens scire de istis rebus. et si uolens scire de istis rebus. et si uolens scire de istis rebus.

spiritus per os dauid. Deinde
qui comprehendit istum. et
tunc erat in nobis. et fortis est
huius. et hic quidem possidet
eade iniquitatis. et suspensus
et diffusus sunt omnia uisera eius
omni. habitantibus iherosolymam.
acer ille lingua eorum. achel de
acer lingua. scriptum est in
fuit commemoratio eius delecta.
habet uita. et episcopatum eius.
Oportet ergo et his qui nobis
eum in omni re. quod intravit
dixit ihu inquit ab ipso habet
qua assumptus est. a nobis. tes
tis eius nobiscum fieri unum
claus. ioseph qui uocabatur ba
gnominatus est iustus. et mat
dixerunt. Tu dne qui corda
ostende quem elegit. et huius
pere locum ministerium huius. et
de quo praedicatus est iudas
in locum suum. Et dederunt
for super mattheum. et annu
cundum apostolis. 11.

E

11.

apostoli. multi quidem sonare uidentur.
et si uolens scire de istis rebus. et si uolens scire de istis rebus. et si uolens scire de istis rebus.

Non autem
fuit par
gu dema
et dux de
fuit de
Non ex ue
niet omni
reuelat
et ipse est
qui uolens
scire de istis rebus.

NOMINA FILIORUM ISRAEL QUI INGR
in egyptum cum iacob. singuli cum dom
introierunt. Ruben. Symeon. Leui. iud

INCIP LIBER IO SUAE

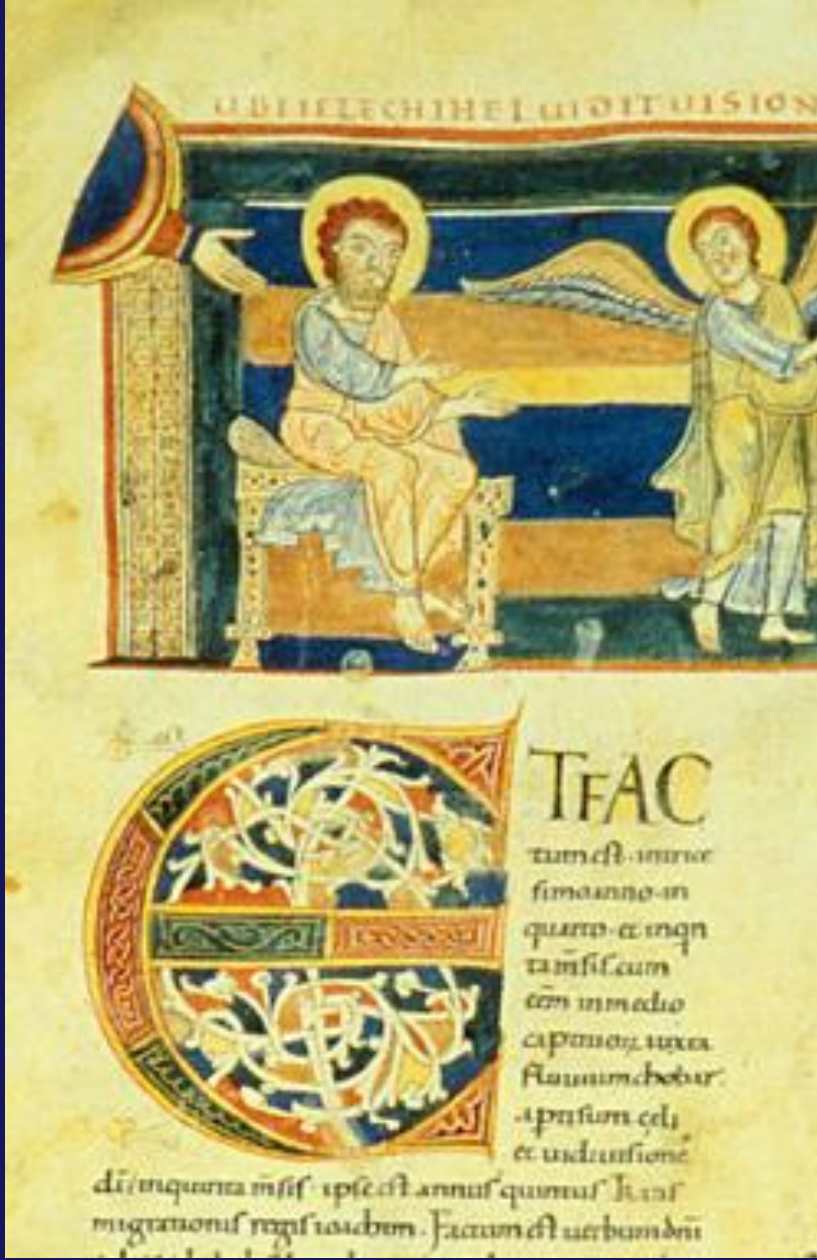
Early geometrical

A corpo pieno o meglio
con campo interno
riempito da racemi

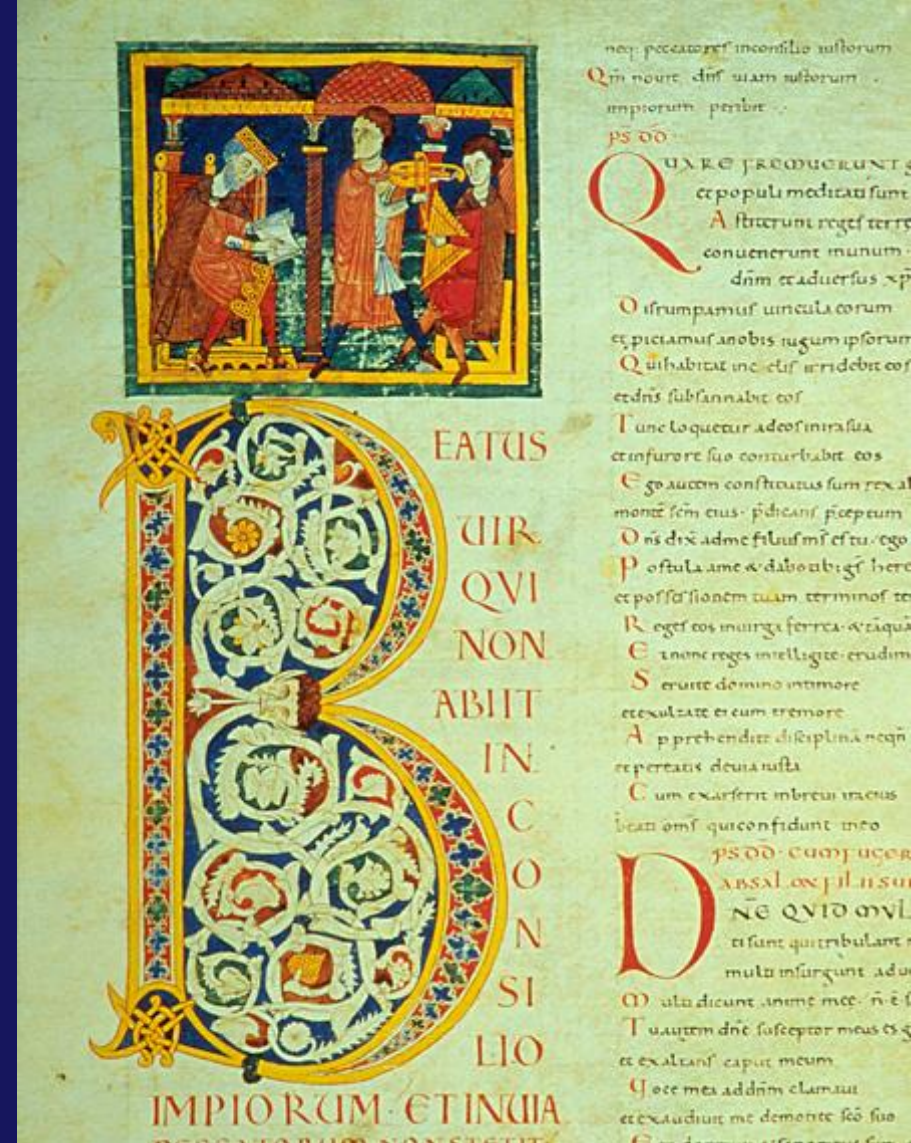

T
FACTV
EST.

VT POST MORTEM MOYSE SERVIDNI LOQUERET

Pantheon

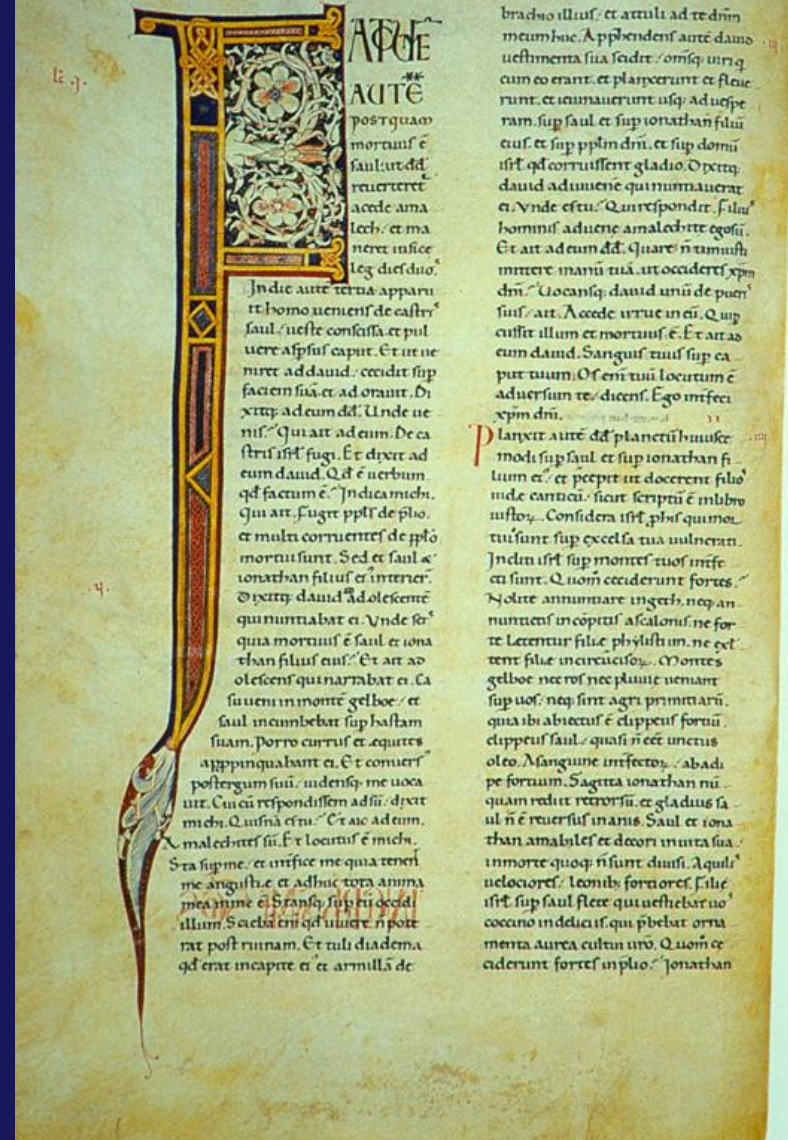

Santa Maria del fiore

Stile transitional

Bibbia di Troia
Middle geometrical

Bibbia di Corbiolino
Late geometrical